NCERT Archive

SOLUTIONS BOOK

CLASS 6

Sanskrit · Deepakam

CHAPTER 10

बुद्धिः सर्वार्थसाधिका

Complete Exercise Solutions · सम्पूर्ण अभ्यास-समाधान

वयम् अभ्यासं कुर्मः | परियोजनाकार्यम्

Contents

Class 6 Sanskrit · Deepakam · Chapter 10 — बुद्धिः सर्वार्थसाधिका

EX

वयम् अभ्यासं कुर्मः

7 questions · Q1 Q2 Q3 Q4 Q5 Q6 Q7 — 3

PR

परियोजनाकार्यम्

1 task · Task — 10

Every question is followed by its answer. Question numbers above are clickable and the PDF bookmarks panel lets you jump to any exercise set or question.
The word-meaning table of the lesson (p. 108) already gives Hindi and English meanings; its column “मातृभाषया अर्थं लिखन्तु” is for each student’s own mother tongue.
The section “योग्यताविस्तरः” (p. 111) is explanatory and has no questions to solve.
हिन्दी: प्रत्येक प्रश्न के बाद उसका उत्तर दिया गया है । ऊपर प्रश्न-संख्याओं पर क्लिक करके सीधे वहाँ जाया जा सकता है । पाठ की शब्दार्थ-तालिका (पृ. 108) में हिन्दी और अंग्रेज़ी अर्थ पहले से दिए हैं; “मातृभाषया अर्थं लिखन्तु” स्तम्भ प्रत्येक विद्यार्थी की अपनी मातृभाषा के लिए है । “योग्यताविस्तरः” (पृ. 111) केवल व्याख्यात्मक अंश है, इसमें हल करने के लिए कोई प्रश्न नहीं है ।

NCERT Archive

EX

CLASS 6 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 10

वयम् अभ्यासं कुर्मः

Solutions · 7 questions · समाधान · ७ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखन्तु—

(क) सरोवरस्य तीरे सुकोमलभूमौ बिलेषु के निवसन्ति ?

(ख) केषां परिभ्रमणेन शशकाः क्षतविक्षताः मृताः च भवन्ति ?

(ग) शशकराजः कस्य समीपं गच्छति ?

(घ) के स्वमतं प्रकाशयन्ति ?

(ङ) कः चन्द्रं नमति ?

(च) के सुखेन तिष्ठन्ति ?

ANSWER उत्तर

(क) शशकाः

Rabbits · खरगोश

p. 106 — "...बहूनि शशक-बिलानि सन्ति, येषु बहवः शशकाः निवसन्ति ।"

(ख) गजानाम्

Of the elephants · हाथियों के

p. 106 — "गजानां परिभ्रमणेन तेषु बिलेषु निवसन्तः बहवः शशकाः क्षतविक्षताः भवन्ति..."

(ग) गजराजस्य

Of the elephant-king · गजराज के

p. 107 — "...सः शशकराजः यूथाधिपस्य गजराजस्य समीपं गच्छति ।"

(घ) शशकाः

The rabbits · खरगोश

p. 107 — "सर्वे शशकाः स्वमतं प्रकाशयन्ति ।"

(ङ) गजराजः

The elephant-king · गजराज

p. 107 — "गजराजः...चकितः च भवति । सः भयेन चन्द्रं नमति ।"

NCERT Archive

(च) शशकाः

The rabbits · खरगोश

p. 107 — "शशकाः तत्र सुखेन तिष्ठन्ति ।"

(क) शशकाः · (ख) गजानाम् · (ग) गजराजस्य · (घ) शशकाः · (ङ) गजराजः · (च) शशकाः

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. पूर्णवाक्येन उत्तराणि लिखन्तु —

(क) चन्द्रः कदा प्रसन्नः भवति ?

(ख) सायङ्काले केषां सभा भवति ?

(ग) शशकाः किमर्थम् उपायं चिन्तयन्ति ?

(घ) चन्द्रः केन नाम्ना प्रसिद्धः अस्ति ?

(ङ) "आम्, चन्द्रस्य दर्शनाय आवाम् अधुना एव सरोवरं प्रति चलावः" इति कः कथयति ?

ANSWER उत्तर

(क) यदा शशकाः जीवन्ति तदा एव चन्द्रः प्रसन्नः भवति ।

p. 107 (The moon is pleased only when the rabbits are alive.)
हिन्दी: चन्द्रमा तभी प्रसन्न होता है जब खरगोश जीवित रहते हैं ।

(ख) सायङ्काले शशकानां सभा भवति ।

p. 107 (In the evening the rabbits hold a meeting.)
हिन्दी: सायंकाल में खरगोशों की सभा होती है ।

(ग) शशकाः स्वरक्षार्थम् उपायं चिन्तयन्ति ।

p. 106 (The rabbits think of a plan to protect themselves.)
हिन्दी: खरगोश अपनी रक्षा के लिए उपाय सोचते हैं ।

(घ) चन्द्रः "शशाङ्कः" इति नाम्ना प्रसिद्धः अस्ति ।

p. 107 (The moon is famous by the name "Shashanka".)
हिन्दी: चन्द्रमा "शशाङ्क" नाम से प्रसिद्ध है ।

(ङ) इति शशकराजः कथयति ।

p. 107 (The rabbit-king says this.)
हिन्दी: ऐसा शशकराज (खरगोश) कहता है ।

NCERT Archive

QUESTION 3 प्रश्न 3

३. पाठस्य आधारेण पट्टिकातः क्रियापदानि चित्वा वाक्यानि पूरयन्तु —

निवसन्ति | चिन्तयन्ति | भवति | कथयति | तिष्ठति

(क) किं चन्द्रः सरोवरे ..... ?

(ख) सर्वे शशकाः उपायं ..... ।

(ग) सायंकाले शशकानां सभा ..... ।

(घ) शशकाः सरोवरस्य तीरे ..... ।

(ङ) सः गजराजं ..... ।

ANSWER उत्तर

Rule used: the verb must agree with its subject. A singular subject takes a verb ending in **-ति**; a plural subject takes a verb ending in **-न्ति**.
हिन्दी: क्रियापद कर्ता के अनुसार होता है — एकवचन कर्ता के साथ **-ति**, बहुवचन कर्ता के साथ **-न्ति** वाला क्रियापद आता है ।

(क) किं चन्द्रः सरोवरे **तिष्ठति** ?
p. 107 (Does the moon really stay in the lake? — singular subject चन्द्रः)
हिन्दी: क्या सचमुच चन्द्रमा सरोवर में रहता है ? — कर्ता एकवचन

(ख) सर्वे शशकाः उपायं **चिन्तयन्ति** ।
p. 106 (All the rabbits think of a plan. — plural subject सर्वे शशकाः)
हिन्दी: सभी खरगोश उपाय सोचते हैं । — कर्ता बहुवचन

(ग) सायंकाले शशकानां सभा **भवति** ।
p. 107 (In the evening a meeting of the rabbits takes place. — singular subject सभा)
हिन्दी: सायंकाल में खरगोशों की सभा होती है । — कर्ता एकवचन

(घ) शशकाः सरोवरस्य तीरे **निवसन्ति** ।
p. 106 (The rabbits live on the bank of the lake. — plural subject शशकाः)
हिन्दी: खरगोश सरोवर के किनारे रहते हैं । — कर्ता बहुवचन

(ङ) सः गजराजं **कथयति** ।
p. 107 (He tells the elephant-king. — singular subject सः)
हिन्दी: वह गजराज से कहता है । — कर्ता एकवचन

(क) तिष्ठति · (ख) चिन्तयन्ति · (ग) भवति · (घ) निवसन्ति · (ङ) कथयति

NCERT Archive

QUESTION 4 प्रश्न 4

४. उदाहरणानुसारं निम्नलिखितानां पदानां वचनं पुरुषं च लिखन्तु —

पदम्	पुरुषः	वचनम्
चिन्तयति	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्
तिष्ठन्ति	.....	.....
जीवन्ति	.....	.....
नमति	.....	.....
कथयति	.....	.....
गच्छति	.....	.....

ANSWER उत्तर

Rule used: in the present tense (लट्लकारः) the verb ending shows person and number — **-अति** (प्रथमपुरुषः, एकवचनम्), **-अतः** (प्रथमपुरुषः, द्विवचनम्), **-अन्ति** (प्रथमपुरुषः, बहुवचनम्). Every word below is a third-person verb.
हिन्दी: लट्लकार में क्रियापद का अन्त पुरुष और वचन बताता है — **-अति** = प्रथमपुरुष एकवचन, **-अतः** = प्रथमपुरुष द्विवचन, **-अन्ति** = प्रथमपुरुष बहुवचन (पाठ, पृ. 111) ।

पदम्	पुरुषः	वचनम्	Reason · कारण
चिन्तयति	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्	given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण
तिष्ठन्ति	**प्रथमपुरुषः**	**बहुवचनम्**	स्था (तिष्ठ्) + अन्ति → -अन्ति
जीवन्ति	**प्रथमपुरुषः**	**बहुवचनम्**	जीव् + अन्ति → -अन्ति
नमति	**प्रथमपुरुषः**	**एकवचनम्**	नम् + अति → -अति
कथयति	**प्रथमपुरुषः**	**एकवचनम्**	कथ् (कथय्) + अति → -अति
गच्छति	**प्रथमपुरुषः**	**एकवचनम्**	गम् (गच्छ्) + अति → -अति

तिष्ठन्ति, जीवन्ति — प्रथमपुरुषः · बहुवचनम् ; नमति, कथयति, गच्छति — प्रथमपुरुषः · एकवचनम्

NCERT Archive

QUESTION 5 प्रश्न 5

५. उदाहरणानुसारं समुचितैः क्रियापदैः रिक्तस्थानानि पूरयन्तु —

धातुः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
गम्	गच्छति	गच्छतः	गच्छन्ति
कथ्	कथयति	.....	.....
स्था	.....	.....	तिष्ठन्ति
कृ	करोमि	कुर्वः	.....
जीव्	.....	.....	जीवन्ति
चल्	.....	चलावः	.....

ANSWER उत्तर

Rule used: present-tense endings (p. 111) — प्रथमपुरुषः: **-ति, -तः, -न्ति** ; उत्तमपुरुषः: **-मि, -वः, -मः**. Each row keeps the person of the form already given in it: कथ् and स्था and जीव् are प्रथमपुरुषः (कथयति, तिष्ठन्ति, जीवन्ति); कृ and चल् are उत्तमपुरुषः (करोमि/कुर्वः, चलावः).
हिन्दी: जिस पंक्ति में जो रूप दिया है, उसी पुरुष के शेष रूप लिखने हैं — कथ्, स्था, जीव् प्रथमपुरुष में तथा कृ, चल् उत्तमपुरुष में हैं ।

धातुः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
गम्	गच्छति	गच्छतः	गच्छन्ति
कथ्	कथयति	**कथयतः**	**कथयन्ति**
स्था	**तिष्ठति**	**तिष्ठतः**	तिष्ठन्ति
कृ	करोमि	कुर्वः	**कुर्मः**
जीव्	**जीवति**	**जीवतः**	जीवन्ति
चल्	**चलामि**	चलावः	**चलामः**

कथयतः · कथयन्ति | तिष्ठति · तिष्ठतः | कुर्मः | जीवति · जीवतः | चलामि · चलामः

NCERT Archive

QUESTION 6 प्रश्न 6

६. चित्रस्य आधारेण पञ्च वाक्यानि लिखन्तु —



ANSWER उत्तर

Model answers: five simple present-tense sentences describing the picture (any five correct sentences are acceptable).
हिन्दी: चित्र के आधार पर पाँच सरल वाक्य (कोई भी सही पाँच वाक्य मान्य हैं) ।

(क) एकः विशालः वृक्षः अस्ति ।
There is a big tree. · एक विशाल वृक्ष है ।

(ख) वृक्षे बहूनि सेवफलानि सन्ति ।
There are many apples on the tree. · वृक्ष पर बहुत से सेब हैं ।

(ग) वृक्षे एकः वानरः तिष्ठति ।
A monkey sits on the tree. · वृक्ष पर एक बन्दर बैठा है ।

(घ) एका बालिका सेवफलं गृह्णाति ।
A girl catches an apple. · एक बालिका सेब पकड़ती है ।

(ङ) अन्या बालिका सेवफलं खादति ।
Another girl eats an apple. · दूसरी बालिका सेब खाती है ।

NCERT Archive

QUESTION 7 प्रश्न 7

७. अधोलिखितानां पर्यायपदानां मेलनं कृत्वा रिक्तस्थानानि पूरयन्तु —

(क) गजः	जलाशयः	गजः	हस्ती
(ख) पदम्	शशाङ्कः	.....	.....
(ग) चन्द्रः	जनता	.....	.....
(घ) सरोवरः	चरणः	.....	.....
(ङ) प्रजा	हस्ती	.....	.....

ANSWER उत्तर

Rule used: synonyms (पर्यायपदानि) are different words with the same meaning. The lesson's word table (p. 108) confirms गजः = हस्ती, सरोवरः = जलाशयः and शशाङ्कः = चन्द्रः.
हिन्दी: पर्यायवाची शब्द समान अर्थ वाले अलग शब्द होते हैं । पाठ की शब्दार्थ-तालिका (पृ. 108) से गजः = हस्ती, सरोवरः = जलाशयः तथा शशाङ्कः = चन्द्रः की पुष्टि होती है ।

(क) गजः → हस्ती
Elephant · हाथी (given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है)

(ख) पदम् → चरणः
Foot · पैर

(ग) चन्द्रः → शशाङ्कः
Moon · चन्द्रमा (word table, p. 108)

(घ) सरोवरः → जलाशयः
Lake / pond · तालाब (word table, p. 108)

(ङ) प्रजा → जनता
People / subjects · जनता, प्रजा

(क) गजः – हस्ती · (ख) पदम् – चरणः · (ग) चन्द्रः – शशाङ्कः · (घ) सरोवरः – जलाशयः · (ङ) प्रजा – जनता

NCERT Archive

CLASS 6 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 10

PR

परियोजनाकार्यम्

Solutions · 1 task · समाधान · १ कार्य

PROJECT परियोजनाकार्यम्

पाठे पठितानां धातुरूपाणां संग्रहणं कुर्वन्तु । तेषां पुरुषं वचनं च लिखन्तु ।

ANSWER उत्तर

Verb forms met in the lesson, listed in order of appearance. All are present-tense (लट्लकारः) forms; the dhatu is the root of the verb (the form in brackets is the stem used in the lesson's *अवधेयांशः*).
हिन्दी: पाठ में आए क्रियापद उनके आने के क्रम में दिए गए हैं । सभी वर्तमानकाल (लट्लकार) के रूप हैं; कोष्ठक में धातु का वह रूप है जो पाठ के "अवधेयांशः" में दिया है ।

#	क्रियापदम्	धातुः	पुरुषः	वचनम्	p.
1	**अस्ति**	अस्	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्	106
2	**आगच्छति**	आ + गम् (गच्छ्)	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्	106
3	**निर्गच्छन्ति**	निर् + गम् (गच्छ्)	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्	106
4	**सन्ति**	अस्	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्	106
5	**निवसन्ति**	नि + वस्	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्	106
6	**भवन्ति**	भू (भव्)	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्	106
7	**अनुभवन्ति**	अनु + भू (भव्)	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्	106
8	**चिन्तयन्ति**	चिन्त् (चिन्तय्)	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्	106
9	**भवति**	भू (भव्)	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्	107
10	**प्रकाशयन्ति**	प्र + काश् (काशि)	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्	107
11	**प्राप्नुवन्ति**	प्र + आप्	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्	107
12	**वदति**	वद्	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्	107
13	**चिन्तयामि**	चिन्त् (चिन्तय्)	उत्तमपुरुषः	एकवचनम्	107
14	**गच्छामः**	गम् (गच्छ्)	उत्तमपुरुषः	बहुवचनम्	107

NCERT Archive

#	क्रियापदम्	धातुः	पुरुषः	वचनम्	p.
15	**गच्छति**	गम् (गच्छ्)	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्	107
16	**कथयति**	कथ् (कथय्)	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्	107
17	**स्मः**	अस्	उत्तमपुरुषः	बहुवचनम्	107
18	**जीवन्ति**	जीव्	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्	107
19	**पृच्छति**	प्रच्छ् (पृच्छ्)	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्	107
20	**करोमि**	कृ	उत्तमपुरुषः	एकवचनम्	107
21	**तिष्ठति**	स्था (तिष्ठ्)	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्	107
22	**चलावः**	चल्	उत्तमपुरुषः	द्विवचनम्	107
23	**पश्यति**	दृश् (पश्य्)	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्	107
24	**नमति**	नम्	प्रथमपुरुषः	एकवचनम्	107
25	**तिष्ठन्ति**	स्था (तिष्ठ्)	प्रथमपुरुषः	बहुवचनम्	107

25 verb forms · प्रथमपुरुषः — 20 ; उत्तमपुरुषः — 5 (चिन्तयामि, गच्छामः, स्मः, करोमि, चलावः)

NCERT Archive